

Anton Ažbe v aleji znamenitih Škofjeločanov

(Nagovor ob odkritju spomenika
v Škofji Loki)

Obraz Antona Ažbeta, kot si ga je za spomenik ob stoletnici umetnikove smrti zamislil kipar Metod Frlic, nas gleda s palete, umeščen zgolj v obris, v katerem takoj prepoznamo znamenito, nenavadno umetnikovo obličje. Ob dvojnosti kiparjevega ustvarjalnega prijema pomislimo na Ažbetovo slikarstvo, ki je težilo k skoraj iluzionistični telesnostni prepričljivosti, a je v podobe resničnosti hkrati vnašalo težnje po imaterialni nadzemski ubranosti, zaznamovani s simbolistično neizrekljivo atmosfero. Ta se razlega po Ažbetovih slikah s svetlobnimi stopnjevanji v naslikanih interierih kot glasba, ki povezuje koncentracijo navzven žanrsko ali eksotično obarvanih, navznoter pa melanholično razpoložensko ubranih figuralnih prizorov, kakršen je njegova znamenita Pevska vaja, ter prešinja tudi njegove portrete; vse to pa kaže, kako je bil Ažbetu v ustvarjalnosti, pa tudi v življenju, prvi vedno človek, dojet v svoji samoti in sožitjih.

Cankarjansko krhkega Ažbeta je hrepenenje po umetnosti odpeljalo iz ožin domovine v umetnostna središča, kjer je postal v Münchnu karizmatična pedagoška avtoriteta ter bohemska kulturna znamenitost. Imel je izrazito markantno, v jedru melanholično, a hudomušno, »s ščipalnikom, navihanimi brki in slikovito razkuštranimi lasmi« (kot ga je opisal eden od učencev) »zamaskirano« obličje in skoraj pritlikavo postavo, ki je silila v ljubeznivo karikaturu in živi z veliko ljubeznijo zapisana v številnih spominih njegovih učencev in obiskovalcev; kipar Frlic pa je spomenik zato zasnoval na nizkem podstavku, pred katerim se opazovalec mojstru že nehote prikloni. Taka zunanost pa Ažbeta ni naredila zagrenjeno hudobnega, marveč ga skozi gledamo v še izrazitejši človeški veličini, saj je postal posebej znamenit tudi po tem, da je imel neznansko dobro srce. Bolj kot lastni ustvarjalnosti se je sčasoma vse bolj prepuščal delu v svoji šoli, kjer je sprejemal revnejše in posebno nadarjene učence kar zastoj, številni med učenci različnih narodnosti in stanov pa so videli v njem svojega nenadomestljivega očetovskega vzgojitelja

ter malone boga. Hkrati pa je bil zelo samotnen in je ostajal skrivnosten tudi zanje, doma v sanjah o umetnosti in živeč daleč od doma, pa vendar ves čas v mislih tudi pri rojakih; v času, ko se je v Ljubljani snovala prva domača skupinska umetniška razstava, je bil navdušen nad mislijo, da bomo Slovenci svetu nekoč pokazali, kaj zmoremo. V tujini je živel, tako kot tudi njegovi drugi umetniški vrstniki, ker je bilo v domovini kulturno življenje nerazvito in bi v njej kot ustvarjalec stagniral niti bi ne mogel preživeti. Vendar je pripadal našim prvim umetnikom, ki so tudi na tujem, kjer so se kulturno aklimatizirali, še pred impresionisti in književniki moderne gojili živo zavest o slovenski umetnosti, pa tudi o povezanosti celotne slovenske ustvarjalnosti oziroma kulture.

Bistvo izražanja Ažbetove nadarjenosti je temeljilo na paleti, ki jo inventivno simbolizira Frličev kip. Tudi na fotografijah vidimo drobnega Ažbeta z velikansko paletno, s katero se je izkazoval kot umetnik, majhna paleta pa je naslikana tudi v levem kotu njegovega domnevnega avtoportreta ali portreta in je torej pravi emblem, na kakršnega naletimo v tistem času še večkrat. Slike, porojene z njegove palette, sodijo med najboljše slovenske umetnine ne samo svojega časa. Prav iz njih razvidno veliko risarsko znanje, s katerim je požrtvovalno pomagal že kolegom pri študiju, pa ga je napotilo tudi k ustanovitvi njegove šole. Realistično prepričljivost je dosegal z modeliranjem, barvne tančice in tonski odtenki ter sijoči naglasi njegovim zamolklim podobam vdihujejo slutnjo zazrtosti k skrivnostni idealni lepoti, ob tem pa slike ohranjajo veliko svežino ter razkazujejo sproščenost, največjo temperamentna oljna študija V haremu, ob kateri pomislimo na umetnikovo osnovno navodilo učencem, naj se ne bojijo in naj ustvarjajo, kot jih je imel navado spodbujati z besedami: »Namreč, le naprej, le korajžno.«

V svoje obraze je znal Ažbe vnesti globoko psihološko razsežnost, posebej bolečino in otožnost, kar njegove upodobitve navdaja tudi z umetnikovim sočutnim zrenjem v človeško usodo in z njegovo duhovno veličino, pa četudi v njih običajno iščemo predvsem tehnične ponazoritve učiteljeve slikarske metode in čeravno gre največkrat za podobe neznanih študijskih modelov, tako kot pri znameniti Zamorki ali Možu z rdečo ovratnico. Še posebej pa so postala Ažbetova redka ohranjena dela za umetnostno zgodovino vznemirljiva, ker so pričeli nanje gledati tudi v luči poznejše umetnosti njegovih znamenitih učencev, ki so jim že v Ažbetovi šoli priznavali veliko znanje tudi akademijski učitelji ter najznamenitejši zasebni učitelji od drugod, tako kot v Peterburgu Pavel Čistjakov. Številni od Ažbetovih učencev so se namreč pozneje uvrstili med pionirje moderne, celo abstraktne umetnosti, tako kot Kandinski, s katerim je za vedno povezano tudi ime Antona Ažbeta, ki ga je Kandinski označil kot na zunanem zelo majhnega, a po notranosti zelo velikega.

Prav zaradi pomena učencev so stopila v ospredje poznejšega študijskega zanimanja za Ažbeta prizadevanja po razkritju bistva njegovih pedagoških postulatov, ki jih je sam označeval kot princip krogle in kristalizacijo barv. V preteklosti so skušali videti te metode že preveč prisiljeno modernizirane, kot da bi temeljile na pogledih Cézanna in prijemih impresionizma. Pozneje so tako gledanje, ki se je razširilo tudi med ameriški raziskovalci Kandinskega, korigirali, dejstvo pa je, da je postal Ažbe med množico tedanjih evropskih slikarjev naš v širšem svetu najznamenitejši

umetnik prav zaradi svoje šole in pečata, ki ga je pustil v zavesti učencev, ker jim je dopuščal vso svobodo in jim ni zapiral vrat pred iskanji in s tem pred prihodnostjo, četudi jih ni izrecno usmerjal vanjo, ampak jih je prepričal s svojim negovanjem občutljivosti za bistvena likovna vprašanja ter z lastnim znanjem, dobrohotnostjo in modrostjo.

V Ažbetovi šoli je bilo v najboljših časih do 150 učencev, bila je po vsem slikarskem svetu sloveča münchenska pedagoška zaščitna znamka, zato je šel spomin na učitelja in šolo iz roda v rod, tako da so se zlasti v Rusiji s ponosom sklicevali na Ažbeta še učenci njegovih učencev, ki so prav tako postali pedagogi. Njegov učenec in poznejši pedagog je bil npr. eden od pionirjev ameriškega abstraktnega slikarstva, iz njegove šole pa so izšli utemeljitelji moderne umetnosti vseh slovanskih, še posebej južnoslovanskih narodov, med njimi tudi slovenski impresionisti. Že zaradi zanimanja zanje je bil Ažbe kot duhovni pobudnik in predhodnik ter ne le zgodovinski spomenik intenzivno živ v slikarski zavesti tudi še po drugi svetovni vojni, ko se je ustvarjalni krog, ki se je z njim začel v Münchnu, z deli njegovih učencev počasi zaokrožil, ponekod pa je moč razbrati, da se nanj včasih umetniki, ko si iščejo oporne točke, sklicujejo še danes.

V času rojevanja moderne umetnosti, ki je na novo osvajala tudi nevidne svetove, in ob tem, ko je z mladostno živahnostjo spodbujal dejavnost drugih, je Ažbe postajal sam vse bolj zamaknjen v sanje o veliki prihodnji umetnosti in v resnici nikoli uresničenem lastnem delu. Kot človek je bil hkrati vse bolj razpet med ateljejsko učilnico in bohemskimi srečevanji z umetniki, zemeljsko načet in odmaknjeno prosojen, tako kot na Frličevem kipu, ki s svojo inventivnostjo zajema tudi predstavo o slikarjevi odprtosti do ustvarjalnega iskanja. Spomenik pa že sam po sebi simbolizira sedanost, ki se zaveda usodne vloge preteklosti in njene ustvarjalne živosti. Prav na to izjemno ustvarjalno živost in živahnost nas opozarja tudi celotna aleja znamenitih loških rojakov, nedaleč od Ažbetove rojstne vasi, v središču tistega dela gorenjske pokrajine, ki je od vseh v Sloveniji najbolj bogat z likovnimi ustvarjalci in je s tem za premišljevalce o naši umetnosti od nekdanj predstavljal posebno skrivnost, tako kot jo predstavlja med umetniki Anton Ažbe, ki je tudi sam gojil smisel za skrivnosti, že če pomislimo na njegov odnos do učitelja Janeza Wolfa in pripovedovanje o njegovi ustvarjalni oporoki. Bil je slikar, ki je živel povsem po pesniško, pol na zemlji pol lebdeč v omamni atmosferi neizživetih ustvarjalnih pričakovanj, in prav takega lahko zaslutimo tudi iz v bistvu jasno portretnega in hkrati skrivnostnega ter nekonvencionalnega, skorajda že bizarno izrazitega spomenika, ki nam s svojo silhueto dopoveduje, da sta Ažbe in paleta eno in isto.

Ažbetu je pomenilo pravo življenje samo slikarstvo, in pravo domovino, ki so ji bile posvečene njegove sanje, samo umetnost. Glede na čas njegove ustvarjalnosti in njegov zgodovinski pomen nam Ažbetova izvirna osebnost in paleta danes pomenita tudi vez med obdobji in prelomnico, njegova šola pa izhodišče in žarišče, ki je pošiljalo svoje žarke po vsem svetu, še predvsem po slovanskem; v Ažbetovi domovini pa je pomagalo raznetiti plamen na ustvarjalnem ognjišču, ki se je sprijel s srčno in sončno lučjo impresionistov in nam odkril v umetnostni luči tudi

slovensko pokrajino, še posebej škofjeloško. Skozi pogled njegovih učencev nam je še bolj do kraja presvetlil tudi človeško notranjost, v katero je strmel Ažbe tudi tedaj, ko je učencem lapidarno govoril predvsem o tehniki, še bolj kot z besedami pa jim je pred svojimi modeli govoril o človeku z jezikom čopiča, očitno prepričan, da je šele skozi priučljivo oprijemljivost mogoče izraziti tudi vse drugo, navzven manj oprijemljivo, kar je po bistvu ustvarjalno in ne priučljivo. Predvsem v luči take perspektive lahko gledamo v njem tudi predhodnika in očeta slovenskega modernega slikarstva v 20. stoletju, ki je postavilo spomenik njegovim sanjam in upanjem že z dosežki njegovih naslednikov; z inventivnim spomenikom kiparja Metoda Frlica pa odkrivamo tudi spomenik popolni predanosti umetnosti, ki naj nam z Ažbetovim zgledom in optimizmom še naprej zbuja zaupanje v slovensko ustvarjalno prihodnost.